

به نام خدا

دانشگاه یزد

دانشکده هنر و معماری

گروه معماری

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

معماری

طراحی مجموعه مسکونی در بافت نیمه متراکم تهران
(با تاکید بر نقش فضاهای باز در شکل گیری مجموعه
مسکونی)

استاد راهنما: دکتر نقصان محمدی

استاد مشاور: دکتر حمید ندیمی

پژوهش و نگارش: سارا توکلی

شهریور ماه ۱۳۸۹

تقدیم به استاد محمد کریم پیرنیا.

تشکر و سپاس:

سپاس از همه کسانی که به چیز بیشتر اندیشیدن را به من آموختند. استادان گرامی دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد، اساتید راهنما و مشاور عزیز، آقای دکتر نقصان محمدی و آقای دکتر حمید ندیمی که دغدغه شان آموختن است و پدر و مادر عزیزم که دغدغه شان بالندگی فرزندشان است.

سارا توکلی

شهریور هزار و سیصد و هشتاد و نه

چکیده:

از گذشته های دور استفاده از فضاهای باز به طور گسترده ای در طراحی معماری رایج بوده و حیطه جزئی ناگسستری از معماری سنتی به شمار می رود. به گونه ای که برخی از معماران بر «فضای باز محور بودن» معماری ایران تاکید داشته اند. در معماری گذشته حیطه بسته به شرایط فرهنگی و اقلیمی و سنتی و مذهبی، کارکردهای گوناگوری داشته است. به عنوان تنظیم کننده هوا راه باد را سد کرده، سایه پدید می آورده، محل تجاری سبزیگی می شده، عملکردهای گوناگون اقتصادی، اجتماعی پذیرفته و در ضمن زندگی کوچک و خلوت خانه را در برابر فضای ناامن بیرون از مسکن پاس داشته و قسمت اعظمی از ساعات افراد در این فضا سپری می شده است.

در معماری های مختلف فضاهای باز انواع مختلفی دارند. بنا به رویکرد کلی معماری، چگونگی ساختمان و بالتبع رابطه او با زمین که منجر به ماهیت خاصی از فضای می شود فضاهای باز هویت های متفاوت و متنوعی می یابند. مهم این است که فضای باز، مقداری از زمین است که باقی مانده است و ملی خود به صورت فکر شده، تشخیص یافته است. بنابراین فضای باز از یک فضای منفی، باقی مانده و رها شده تا یک فضای مثبت، با شان عالی و مشخص طیف متنوعی از حالات را می پذیرد. برخورد معاصر نسبت به این مسئله با نا دیده گرفتن درهم تنیدگی فضاهای باز و بسته در طراحی مجموعه های مسکونی در یک سمت این طیف جای دارد. معماری حاصل از این تفکر و رویکرد، "فضاهای بسته" ای هستند که به عنوان فضای مثبت و "فضاهای باز"ی که به عنوان فضاهای منفی و باقی مانده تلقی گشته اند. اکثر ساختمانهای امروزی چونان نقشی در زمین زمینه که همان بناست و زمین مورد نظر پروژه است، نقش می شود و نقش ساختمان در این زمین به صورت متضاد با آن درک می شود. طراح فارغ از زمین، ساختمان را طرح می کند و آن را در زمین (زمین) قرار می دهد و فضاهای خالی واجد اصالت یک فضای معماری جهت سکونت در آن نمی باشد.

پیشگفتار:

این رساله فارغ از این که تا چه حد به اهدافی که مد نظر داشته است رسیده است، تلاشی است در جهت افزایش کیفیت زندگی انسان های این سرزمین، که متاسفانه بر اثر غفلت ها و سودجویی ها به سمت حداقل ها و کمیت ها سوق یافته اند. با آنکه شیوه نگاه و زیست در تاریخ چند هزار ساله این مرز و بوم اغلب در کیفیت ها جریان داشته است. به امید آنکه این تلاش بتواند در جایگاهی مثمر ثمر قرار گیرد.

فهرست مطالب :

تشکر و سپاس

چکیده

۱ فهرست

۱ پیشگفتار

۱- فصل اول

۲ مقدمه، اهداف و روش ها

۳ ۱-۱- شرح موضوع پروژه

۴ ۱-۲- انگیزه انتخاب موضوع

۴ ۱-۳- شرح مساله

۴ ۱-۴- اعتبار بیرونی

۵ ۱-۵- تبیین فرضیه

۵ ۱-۶- روش ها و تکنیک های پژوهش

۲- فصل دوم:

۷ تعاریف و مفاهیم

۸ مقدمه

۸ ۲-۱- بررسی مفهوم لغوی کلید واژه ها

۸ ۱-۲-۱- خانه

۱۲	۱-۲-۲- سکونت
۱۲	۱-۲-۳- فضای باز
۱۴	۲-۲- تاریخچه فضای باز
۱۶	۲-۳- دیدگاه کارشناسان در مورد فضای باز
۱۶	۲-۳-۱- راب کریر
۱۸	۲-۳-۲- هادی میرمیران
۱۹	۲-۳-۳- کامران نادر افشاری
۲۱	۲-۳-۴- نادر اردلان
۲۲	جمع بندی

۳- فصل سوم:

۲۳	<u>عوامل و اجزا و مصادیق شکل دهنده فضای باز</u>
۲۴	مقدمه
۲۵	۳-۱- عوامل شکل دهنده فضای باز
۲۵	۳-۱-۱- محیط طبیعی
۲۷	۳-۱-۱-۱- زاویه تابش آفتاب و عرض جغرافیایی
۲۷	۳-۱-۱-۲- خورشید
۳۰	۳-۱-۱-۳- باد
۳۱	۳-۱-۱-۴- آب، رطوبت و گیاه
۳۲	۳-۱-۱-۵- موقعیت جغرافیایی
۳۳	۳-۱-۱-۶- ناهمواریهای سطح زمین
۳۳	۳-۱-۱-۷- عمق زمین
۳۴	۳-۱-۲- اجتماعی ، فرهنگی

۳۶	۳-۱-۳- اقتصادی
۳۶	۴-۱-۳- زیبایی شناختی
۴۰	۵-۱-۳- نماد
۴۱	۲-۳- ویژگی های فضای باز
۴۱	۱-۲-۳- فرم و هندسه
۴۳	۲-۲-۳- محصوریت
۴۸	۳-۲-۳- جهت
۵۲	۴-۲-۳- عناصر طبیعی
۵۵	۳-۳- عناصر تشکیل دهنده فضای باز
۵۵	۱-۳-۳- عناصر معماری
۵۵	۱-۱-۳-۳- کف
۵۷	۲-۱-۳-۳- دیوارها
۵۸	۳-۱-۳-۳- روزنه ها و بازشوها
۶۳	۴-۱-۳-۳- سقف
۶۳	۲-۳-۳- عناصر طبیعی
۶۳	۱-۲-۳-۳- گیاهان
۶۴	۱-۱-۲-۳-۳- نقش نمادین در فرهنگ ایرانی
۶۶	۲-۱-۲-۳-۳- کارکردها و نقش گیاهان
۶۶	۱-۲-۱-۲-۳-۳- پاکسازی و کنترل آلودگی هوا
۶۷	۲-۲-۱-۲-۳-۳- کنترل آلودگی صدا
۶۹	۳-۲-۱-۲-۳-۳- کنترل انعکاس نور
۷۰	۴-۲-۱-۲-۳-۳- کنترل فرسایش خاک و تثبیت آن
۷۱	۵-۲-۱-۲-۳-۳- تاثیر گیاهان برای کنترل خرد اقلیم ها
۷۸	۳-۱-۲-۳-۳- تاثیر و کاربرد گیاهان در طراحی

۷۸	۳-۳-۲-۱-۳-۱- تقسیم فضا
۷۹	۳-۳-۲-۱-۳-۲- ایجاد حفاظ
۷۹	۳-۳-۲-۱-۳-۳- ایجاد حریم و محوطه های خصوصی
۸۰	۳-۳-۲-۱-۳-۴- عناصر منظر سازی
۸۱	۳-۳-۲-۱-۳-۵- کنترل عبور و مرور
۸۲	۳-۳-۲-۲- آب
۸۲	۳-۳-۲-۲-۱- نقش نمادین در فرهنگ ایرانی
۸۳	۳-۳-۲-۲-۲- نقش و کارکرد آن
۸۵	۳-۳-۲-۲-۳- شکل آب در طراحی
۸۷	۳-۳-۲-۲-۳- نحوه حضور آب در حیاط در اقلیمهای مختلف
۹۰	۳-۳-۲-۲-۴- هندسه شکل و استقرار حوض در حیاط
۹۰	۳-۳-۲-۲-۵- اشکال مختلف حوض
۹۱	۳-۳-۲-۲-۶- تاثیر هندسه عناصر طبیعی بر جهات حیاط و ارزش
۹۲	جبهه های ساختمان
۹۲	۳-۳-۲-۲-۸- استخرها ، برکه ها و آبروها
۹۳	۳-۴- مصادیق فضای باز در خانه
۹۳	۳-۴-۱- حیاط
۹۷	۳-۴-۲- ایوان
۹۷	۳-۴-۳- بام
۹۷	۳-۴-۴- بهار خواب
۹۷	۳-۴-۵- صفه
۹۸	۳-۴-۶- تالار
۹۸	۳-۴-۷- رواق
۹۹	۳-۴-۸- بالکن

۱۰۰	۳-۴-۹- مهتابی
۱۰۰	۳-۴-۱۰- تراس
۱۰۱	جمع بندی

۴- فصل چهارم:

۱۰۲	<u>نقش فضای باز در مسکن امروزی و مقایسه آن با مسکن سنتی در ایران</u>
۱۰۲	۴-۱- نقش و کارکردهای فضای باز مسکونی در معماری گذشته ایران
۱۰۲	۴-۱-۱- نشانه حریم
۱۰۵	۴-۱-۲- نقش اقلیمی و تنظیم شرایط محیطی
۱۰۵	۴-۱-۳- تجلی طبیعت و سبزی‌نگی
۱۰۶	۴-۱-۴- وحدت دهنده چند عنصر خانه
۱۰۷	۴-۱-۵- حرکت و گذار در حیاط
۱۱۱	۴-۲- نقش و کارکردهای فضای باز مسکونی در معماری امروز ایران
۱۱۱	۴-۲-۱- تفاوت های دوران حال و گذشته
۱۱۱	۴-۲-۱-۱- مسائل اقتصادی
۱۱۲	۴-۲-۱-۲- تراکم
۱۱۲	۴-۲-۱-۳- شیوه معیشت و زیست
۱۱۴	۴-۲-۱-۴- ساختار اجتماعی و فرهنگی
۱۱۴	۴-۲-۲- معضلات شیوه استفاده از فضای باز
۱۱۴	۴-۲-۲-۱- اشراف خانه ها به یکدیگر
۱۱۵	۴-۲-۲-۲- اقشار اجتماعی ناهمگون
۱۱۶	۴-۲-۲-۳- اتومبیل محور شدن شهرها
۱۱۶	۴-۲-۲-۴- زمین به عنوان کالایی گرانبها

۱۱۷ ۳-۴- ضوابط و معیارهای طراحی استخراج شده از مطالعات

۵- فصل پنجم:

۱۲۰ تحلیل نمونه ها

۱۲۱ ۱-۵- آسیب شناسی فضاهای باز مسکونی در یک نمونه آپارتمان در تهران

۱۲۱ ۱-۱-۵- تحلیل و ارائه راه حل پیشنهادی

۱۲۷ ۲-۱-۵- انعطاف پذیری

۱۲۸ ۱-۲-۱-۵- تنوع پذیری (فضای چند عملکردی)

۱۲۸ ۲-۲-۱-۵- تطبیق پذیری (جابجایی فصلی و روزانه)

۱۳۰ ۳-۲-۱-۵- تغییر پذیری (تفکیک و جمع)

۱۳۱ ۴-۲-۱-۵- مقیاس های انعطاف پذیری

۱۳۳ ۲-۵- نقد و تحلیل چند نمونه فضای باز سنتی و مدرن

۱۳۳ ۱-۲-۵- بلوک مسکونی سلوسیا

۱۳۹ ۲-۲-۵- مجموعه مسکونی هبیتات مونترال

۱۴۲ ۳-۲-۵- مجموعه مسکونی شوستر نو

۵۶- فصل ششم:

۱۵۲ آشنایی با بستر طرح

۱۵۳ ۱-۶- بستر کلان:

۱۵۳ ۱-۱-۶- موقعیت مکانی

۱۵۳ ۲-۱-۶- تاریخچه

۱۵۷ ۳-۱-۶- بافت اجتماعی ساکنین

۱۵۷ ۴-۱-۶- شرایط محیطی و اقلیمی

۱۵۸	۱-۴-۱-۶ - بارش و رطوبت
۱۵۸	۱-۴-۲-۶ - تابش
۱۵۹	۱-۴-۳-۶ - وضعیت بادها
۱۶۰	۱-۴-۴-۶ - زمین شناسی
۱۶۰	۱-۴-۵-۷ - جدول بیوکلماتیک
۱۶۲	۲-۶ - بستر خرد:
۱۶۲	۱-۲-۶ - موقعیت مکانی سایت
۱۶۳	۲-۲-۶ - دسترسیها
۱۶۳	۱-۲-۲-۶ - دسترسی به قطعه زمین پروژه
۱۶۴	۲-۲-۲-۶ - دسترسی درون قطعه زمین
۱۶۴	۳-۲-۶ - بافت منطقه
۱۶۵	۴-۲-۶ - پراکنش کاربری ها در پیرامون سایت پروژه
۱۶۷	۴-۲-۶ - بررسی کالبدی - فیزیکی سایت پروژه
۱۶۸	۵-۲-۶ - بررسی مردم شناسی سایت
۱۶۹	۶-۲-۶ - بررسی های اقلیمی سایت
۱۷۰	۳-۶ - ضوابط و معیارهای طراحی مطابق با سایت طراحی

۷- فصل هفتم:

۱۷۲	۱-۷ - روند طراحی
	فهرست منابع ایرانی و خارجی
	فهرست تصاویر

فصل اول: مقدمه، اهداف و روش ها

۱-۱- شرح موضوع پروژه

از گذشته های دور فضاهای باز در معماری مسکونی نقش عمده ای به عنوان فضای انجام دادن بسیاری از فعالیت های زندگی روزمره و همچنین به عنوان عنصر سازمان دهنده فضایی، ایفا می کرده است.

با وجود سابقه بیش از هفت هزار سال یکجا نشینی در کشورمان، آنچه امروزه در ح ال روی دادن است، طراحی ساختمان های مسکونی است که در آنها فضاهای باز تنها به عنوان فضاهای نورگیری و عبور و مرور و باقی مانده فضاهای ساخته شده مطرح است و اغلب طرح مسکن نسبت به آن بی تفاوت است و در واقع دیگر محل اتفاق افتادن زندگی نیستند.

با چنین دیدگاهی اگر به مساله مورد نظر خود یعنی جایگاه فضاهای باز در معماری مسکونی بپردازیم، آنگاه لزوم بررسی و مطالعه مباحث فوق در مقاطع زیر مطرح می گردد.

- بررسی نقش فضاهای باز در معماری مسکونی ایران در گذشته.

- بررسی نقش فضاهای باز در معماری مسکونی جهان معاصر.

- بررسی نحوه ارتباط فضاهای باز و بسته در معماری مسکونی.

و در راستای بررسی همه جانبه کلیه مسائل موثر در طراحی فضای باز مطلوب در معماری

پرسش های زیر مطرح می گردد:

- جایگاه فضای باز در معماری مسکونی چیست؟

- نقش فضای باز در بالا بردن سطح زندگی انسان چیست؟

- فضای باز چگونه رفتار انسان را تحت تاثیر قرار می دهد.

- ارتباط میان فضای باز و پویایی و جذابیت در زندگی چیست؟

- فضاهای باز چگونه به تبیین حریم های فضایی و ادراکی کمک می کنند؟

- طراحی فضای باز مطلوب به چه صورت است؟

در انتهای پژوهش انتظار می رود به اهداف زیر دست یابیم:

- تدوین راه کارهایی جهت باز برگرداندن اهمیت فضای باز در معماری.

- تبیین نحوه عملکرد فضای باز در قالب مسکن گذشته.

۱-۲- انگیزه انتخاب موضوع

با توجه به سابقه بسیار بالای یکجانشینی در کشورمان متأسفانه امروز دیده می شود در معماری مسکونی فضاهای باز که از مهمترین اجزا و فضاها ی زیست خانواده ایرانی در گذشته بوده است، اهمیت خود را از دست داده است و شهرها به مجموعه از فضاهای پر و باقی مانده این فضاها به عنوان فضاهای باز که بسیار آشفته هستند تبدیل شده است. از این رو به نظر می رسد با یافتن راه حلی جهت بازگرداندن حیات به فضاهای مسکونی، می توانیم کیفیت زیست را در خانواده ها ارتقا دهیم.

کم شدن اهمیت فضاهای باز مسکونی و عدم توجه به طراحی و قابل استفاده بودن آن در معماری شهری باعث افول معماری شهری نیز شده است، و ما در پی آن هستیم که با بررسی نمونه های معماری گذشته و بومی کنونی کشورمان این نقش را به این فضاهای مسکونی بازگردانیم.

۱-۳- شرح مساله

با گسترش شهرها و نگاه به مسکن به عنوان یک کالای اقتصادی، در سالهای اخیر و نیز تبعیت روستاها و شهرهای کوچک کشور از این روند، و نیز گسترش آپارتمان نشینی، فضای باز از جایگاهی که سالها به عنوان محل وقوع زندگی داشته است خارج شده و عمدتاً به عنوان باقی مانده فضاهای ساخته شده جهت تامین نورگیری مطرح است. این مساله باعث افت کیفی نقش فضای باز و در نتیجه افت کیفیت زندگی و تنوع و دوری از طبیعت شده است، در صورتی که نیاز انسان به تنوع و زندگی در طبیعت کاهش نیافته است.

۱-۴- اعتبار بیرونی

حیات برآمده از نیازهای جاودان آدمی است که هر کس امکان آن برایش موجود باشد، حقیقتاً حضور آن را در خانه اش تمنا می کند. خانه های حیاط دار دیروز یک الگوی کلی از خانه ارائه می دهند و در پس خود، کشش درونی و فطری انسان به زندگی با طبیعت را ن میان می سازند، که هیچ کس را از آن گریزی نیست. «همه مردم در پی نوعی فضای باز خلوت اند که

بتوانند زیر آسمان بنشینند، ستاره ها را تماشا کنند، از آفتاب لذت ببرند و شاید گل بکارند.^۱ و این بنیادی ترین عامل در موجودیت حیاط است و البته قدری هم واضح به نظر می رسد. اما این خواهش ازلی که در وجود همه هست، باید جواب و صورت جواب مناسبی بیابد، از این رو تحقق کامل جواب به کشش و نیاز فطری ای که انسان را به داشتن حیاط در معماری بتغیب نموده است، بسیار متأثر از چگونگی حیاط، شکل و نحوه حضور آن در معماری است. چرا که اگر حیاط الگوی کامل و زنده ای نداشته باشد، به سبب عدم تعادل نیروها در آن، رو به تخریب پیش می رود. در چنین شرایطی عدم توجه و مراقبت از حیاط که به تبع عدم تمایل به حضور در آن اتفاق افتاده است، الزامی بودن حیاط را هم مورد تردید قرار می دهد.

۱-۵- تبیین فرضیه

مساله باز گردانیدن نقش فضای باز در معماری مسکونی نیازمند شناخت مسائل زیر است:

۱- یافتن تعریف مناسب از فضای باز و عناصر و اجزای آن (جهت تعریف متناسب موضوع

مورد بحث).

۲- شناخت دیدگاههای رایج در مورد نقش و جایگاه فضای زندگی انسان ها.

۳- شناخت عوامل مختلف موثر بر شکل گیری فضای باز از جمله محیط اجتماعی، مسائل

اقتصادی، زیبایی شناختی و نمادین و... .

۴- شناخت مصادیق فضای باز و اجزای آن، در مناطق مختلف.

۵- شناخت نقش هایی که فضای باز در مناطق مختلف می پذیرد.

۶- شناخت عوامل تقلیل نقش فضای باز در معماری مسکونی ایران.

^۱ - معماری و راز جاودانگی، الکساندر، کریستوفر، قیومی، مهرداد، ص ۹۲.

۱-۶- روش ها و تکنیک های پژوهش

در جمع آوری اطلاعات اولیه برای این پژوهش از روش های زیر استفاده می شود:

۱- مطالعات و اسناد کتابخانه ای

۲- مشاهدات عینی و تحقیقات میدانی

۳- بررسی نمونه های موجود و مورد استفاده

بررسی های کتابخانه ای بخش اصلی مطالعات رساله را تشکیل می دهد، و با توجه به این

که چگونگی نحوه استفاده از فضای باز مد نظر بوده است، در بسیاری موارد مشاهدات میدانی و

مصاحبه با افراد جهت درک نحوه استفاده از فضاها و نیز میزان مطلوبیت طراحی های موجود

صورت پذیرفته است.

فصل دوم: تعاریف و مفاهیم

۲-۱- بررسی مفهوم لغوی کلید واژه ها

مقدمه:

یک طراحی مناسب، بدون شناخت مناسب طراح نسبت به مفاهیم مرتبط با مورد طراحی ممکن نمی باشد و به نظر می رسد بسیاری از آشفتگی های موجود حاصل عدم شناخت مناسب طراح نسبت به مفاهیم مرتبط با طراحی باشد، بنابراین لازم است که برای شناخت مناسب مفاهیم مورد بحث برای طراحی اقدام گردد که در همین جا مفهوم فضای باز و مسکن این نقش را دارند، این موضوع ها به یکدیگر پیوندند و فضای باز مسکونی را شکل می دهند . در زیر به بررسی موضوعات و دیدگاه های پایه در این باب می پردازیم.

۱-۲-۱- خانه

خانه از بلا فصل ترین فضای مرتبط با انسان است که به طور روزمره بر فناوری تاثیر می گذارد. اولین فضایی است که آدمی احساس تعلق به فضا را در آن تجربه می کند و مجموع حواس پنج گانه به طور دائم آن را طی میکند و در مدت کوتاهی به آن خو می گیرند، خانه تنها مکانی است که اولین تجربه های بی واسطه با فضا در انزوا و جمع در آن صورت می گیرد، خلوت با خود، با همسر و فرزندان با دوست و دیگران همه و همه نیز در آن ممکن می گردد. چارلز مور در کتاب مکان خانه ها در باره نقش و مقام خانه آورده است که علاوه بر موقعیت مکانی خانه، خانه خود نیز به تنهایی می بایست مکانی ویژه و ممتاز باشد، خانه مرکز جهان است برای ساکنانش و به مکان بزرگتری که بدان تعلق دارد می بایست با دقت و وسواس بسیار متصل شود . به عبارت دیگر خانه، انعکاس بلا فصل و بیان مستقیم تغییر ارزش ها، تصورات، ادراک و شیوه های زندگی هستند، تفاوت ها در اشکال خانه ها به طور مستقیم به تمایزات شیوه های زندگی مربوط است و به مقولاتی از قبیل تصور یک زندگی خوب ، سازمان اجتماعی ، مفهوم قلمرو ، شیوه بر آورده کردن نیازهای اساسی و ارتباط بین سکونت و الگوی اسکان مربوط است.

دیدگاه برخی از معماران در مورد خانه در ذیل آورده شده است:

- پیرنیا: